

**Đorđe
Lebović**

**SEMPER
IDEM**

■ Laguna ■

Copyright © 2005, naslednici Đorđa Lebovića
Copyright © ovog izdanja 2026, LAGUNA

**SEMPER
IDEM**

SADRŽAJ

Dejan Mihailović: <i>Reč unapred</i>	9
--	---

OD RAJA DO PAKLA

1. Moj raj	21
2. Dugo toplo leto	52
3. Morija	74
4. Pakao	98

SAZREVANJE

1. Pravda	131
2. Istina	164
3. Dobrota	201
4. Ljubav	238
5. Smrt	282

PREDSKAZANJA

1. Bar micva	315
2. Roš hašana	356

3. Seder Pesah.	394
4. Jom kipur	426

VELIKI SUNOVRAT

1. Glupost	465
2. Mržnja	506
[3. Obest]	
[4. Zločin]	
[EPILOG]	
[Semper idem]	

<i>Rečnik manje poznatih reči i izraza</i>	<i>537</i>
<i>Teofil Pančić: Fascinantna hronika</i>	<i>543</i>
<i>O piscu</i>	<i>549</i>

SEMPER IDEM

(HRONIKA JEDNOG DETINJSTVA)

*Svetlost ima jedno veliko oko,
ali tama ima hiljadu ruku.
Tama vlada s vremena na vreme;
a svetlost je gospodar večnosti!*

Hasidska izreka

OD RAJA DO PAKLA

MOJ RAJ

Pitao sam dedu Adolfa gde se nalaze rajevi. On me upozorio da se ne kaže „rajevi“, već „raj“. „Nema rajeva. Postoji samo jedan raj“, rekao je.

„Gde je on?“, upitao sam.

„Nigde, raj ne postoji. Obična izmišljotina! Treba da veruješ samo u ono što možeš videti i opipati“ (odgovorio je deda). Nisam bio zadovoljan njegovim odgovorom: najpre je rekao da postoji samo jedan raj, a posle je tvrdio da raj ne postoji zato što se ne vidi. Ni glad se ne vidi, niti se može opipati, a ipak postoji.

Pitao sam svoju Dadi gde se nalazi raj. „Tamo gde su anđeli, tamo je raj“, odgovorila je moja Dadi. Ona je na sva moja pitanja imala odgovore, za razliku od moje majke koja je često znala da kaže: „Ne postavljaj suvišna pitanja.“

Anđeli, dakle, žive u raju. Znao sam ko su anđeli, i ja sam bio jedan od njih; majka je govorila „anđele moj“, a i moja Dadi mi je tepala, dok me je milovala i ljubila, „ti si moje anđelče“. I mamini abonenti su neretko govorili: „Vaš sin je pravi anđeo.“

Radi daljih obaveštenja, upitao sam svoju Dadi kako je u raju. Ona je objasnila da je u raju veoma lepo, da su tamo svi dobri, svi srećni, svi radosni; da se tamo stalno čuje nebeska muzika. Tako sam saznao da i ja živim u raju.

Zagreb mog detinjstva bio je moj savršeni svet. Moj raj. Svi su me voleli, ugađali mi, svi su bili dobri prema meni, a ja sam bio ubeđen da su dobri i jedni prema drugima. Nisam znao za grubosti i nasilje. Nikada me niko nije udario; kad su pružali ruku prema meni, to je bilo u nameri da me pomiluju, ili da mi nešto podare. Niko od mene nije uzimao ili otimao, svi su mi samo davali (uvek uz osmeh i pohvale). Nisu mi govorili prljave reči, čuo sam ih jedino na ulici, ali one nikada nisu bile upućene meni. Svi su samo govorili da sam lep i umiljat, da sam bistar i pametan, a ja sam im verovao. Živeo sam u najlepšem gradu na svetu, među najsrećnijim i najsložnijim ljudima. Živeo sam u svom raju. U njemu su postojale samo jednostavne, proste radosti: trčkarati po parku, skakutati na jednoj nozi, ležati u travi i zuriti u oblake (koji svaki čas menjaju oblik), ljubiti nežnu kožu moje majke, mirisati njene haljine (uredno okačene u plakaru), posmatrati njene prste kako lete po dirkama klavira i slušati čudesne zvuke koji tako lepo uspavljaju.

Moja majka je bila samo moja, pripadala je samo meni. Niko mi to nije osporavao. Nisam bio podeljen u ljubavi između nje i oca; nisu me nikad pitali: „Koga više voliš, tatu ili mamu?“ Nisam se kolebao rastrzan između dve ljubavi; bio sam pošteđen sumnje da majka više voli oca od mene. Otac jednostavno nije postojao. Istina, znao sam da živi negde daleko, ali bio mi je tuđ i nedostižan. Kao da ga nije ni bilo. Ni njega, ni mog starijeg brata. Postojao sam samo ja, jedini, najvoljeniji. Nisam znao šta je ljubomora. Mržnja mi je bila potpuno strana. Svako veče zaspivao sam srećan i siguran

da me sledećeg dana ponovo čeka moj vlastiti raj, a izjutra bih se budio ošamućen od radosti što ću ponovo uživati u svakidašnjem blaženstvu koje mi bezuslovno pripada (za večna vremena).

U početku nije bilo tako. Kad smo majka i ja stigli na zagrebački kolodvor, svet nije bio lep. Ljudi su nas gurali, svi su negde hitali, mrak je već bio pao, promicale su snežne pahuljice, bilo je hladno. Sijalice su negostoljubivo škiljile, zaudaralo je na dim, na čađ, prljavštinu. Stajali smo nepomično na peronu (kao figure od majolike iz tetka Paulinine vitrine). Majka je u jednoj ruci držala veliki kartonski kofer, drugom me obgrlila i čvrsto pritisla uz svoj bok, valjda da me zaštititi od vlage i studeni. Rekla je: „Tetka Paulina je obećala da će nas sačekati. Sigurna sam da će doći. Naša tetka uvek i svuda stiže sa zakašnjenjem.“

Turobni i smrdljivi stanični peron, negostoljubiv i zastrašujuće tuđ, postaće jedan od mojih najružnijih snova, koji će me proganjati u mnogim nedosanjanim noćima, zloslutno nagoveštavajući neku još neodređenu nesreću.

Posle dugog vremena, koje kao da je prestalo da se pome-
ra, pojavila se tetka Paulina, krupna i glomazna, sa širokim, razoružavajućim osmehom. „Mora da je voz stigao ranije“, rekla je s negodovanjem, „ja uvek stižem tačno.“

Majka nije ništa rekla, znala je da tetka Paulina uvek mora biti u pravu.

Paulina je bila najmlađa od tri sestre Šrajer, koje su svojevremeno važile za najlepše udavače u Subotici. Ni miraz koji su donosile nije bio mali, pa je prirodno što je u kući porodice Šrajer (jedno vreme) bio veliki promet provodadžija i prosaca. Prvo se udala najstarija, Flora, kakav je i red, zatim baka Helena za dedu Adolfa, a onda je sve stalo. Prosci su i dalje navaljivali, a Paulina je ostala neosvojiva tvrđava. „Udaću

se za onoga koji osvoji moje srce“ (rekla je tada tetka). Prešla je već dvadeset petu, opasnu granicu iza koje devojka od „udavače“ postaje „usedelica“, kada se konačno pojavio onaj pravi. (Lep, bogat, obrazovan, sa aristokratskim manirima.) Zvao se Teodor, sin jedinac jedne od najbogatijih jevrejskih porodica u carskoj prestonici. Došao je u vizitu svojoj sestri, koja se udala za subotičkog „nemeša“. U porodici Zajdner se dugo pričalo o tome kako su se „prefinjeni Teodor i prelepa Paulina upoznali“, kako se Paulinino hladno, neosvojivo srce odjednom zažarilo, o tome kakva je to bila senzacija u varoši, kako je izgledala raskošna, prebogata veridba, kako je moja tetka ispraćena za Beč da se tamo uda (za takoreći plemića). Voleo sam te priče i raspitivao se šta se dalje dešavalo, svi su samo odmahivali rukom. Istinu niko nije znao. Navodno je Paulina, posle mesec dana bračnog života, zatražila od suda „razdvajanje od stola i postelje“ zato što njen muž puši lulu u bračnom krevetu. Verovatno je imala dobrog advokata (ili su carski zakoni bili takvi kakvi su bili), pa je dobila parnicu i pravo na zasebnu sobu (koja je noću uvek bila zaključana). Posle dva meseca, Teodoru je takav brak dodijao i on je zatražio razvod, a Paulina je velikodušno prihvatila ponudu (razume se, uz masnu alimentaciju). Teodor je na sve tetkine uslove pristao, samo da se oslobodi bračne stege. Paulina je roditeljima u Suboticu poslala kablogram: „Kurtalisala sam se bede, ostajem u Beču, kraće vreme.“ Ostala je još šest godina (sve do početka rata). Od majke sam čuo da je tetkina kuća u Beču vazda bila puna gostiju, uglavnom iz umetničkih krugova, boemski svet tadašnje prestonice. Bila je lepa žena, uz to i bogata, mnogi su poželeli nju, njen novac, i nudili brak, ali Paulina je ponovo podigla „odbrambeni bedem“ oko svog srca (u kom se plamen ljubavi zauvek ugasio). Posle rata, jedno vreme je živela u Subotici povučeno,

i dalje odbijajući retke prosce. Početkom dvadesetih godina iznenada se obrela u Zagrebu. (Nije poznato zašto je izabrala baš to mesto, verovatno zato što je najviše ličio na Beč, grad njenog raskošnog života i slave.) Kupila je veliki stan na Jelačićevom placu, a novac koji je preostao uložila u restoran košer ishrane, u Palmotićevoj ulici, nedaleko od Židovske bogoslovne općine. Niko u Zagrebu nije znao za njen predašnji burni život. Svi su mislili da je „stara frajla“ pa su je oslovljavali sa „gospodična“, što je njoj godilo. Kada je dočula da se moja majka razvela, uputila je pismo u kom joj naređuje, jer ona nije nikada molila ili predlagala, već samo naređivala: „Smesta napusti tu prašnjavu selendru i dođi kod mene, u Zagreb grad.“

Smestili smo se u gostinskoj sobi u tetka Paulininom velikom stanu, na Jelačićevom placu, koji je ličio na muzej (tako je odmah po dolasku izjavila moja majka). Nisam nikad bio u muzeju, svejedno, tetka Paulinin stan mi se dopao. „Treba da znaš da je nameštaj 'original bidermajer *aus Wien*', objasnila je tetka, „sve jednostavno, mirnih linija, zanatski solidno izrađeno.“

Presvlake na foteljama i stolicama bile su veselih, svetlih boja, išarane sitnim vencima ili girlandama. Na podovima meki, debeli tepisi, kao stvoreni za valjanje i prevrtanje. Vitrine pretrpane vrčevima, vazama i figurama od porcelana (koje neodoljivo mame da ih tresneš i razbiješ). Zidovi puni slika u debelim pozlaćenim ramovima. „Sve sami proslavljeni majstori iz Beča, Budimpešte, Požuna i Praga. Ja umem da biram, kod mene ne prolazi šund“ (hvalila nam se tetka).

Prozori tetkinog stana, koji je, navodno, ličio na muzej, gledali su na spomenik banu Jelačiću. „Kad pogledam kroz

tvoj prozor, stalno vidim konjsko dupe“, začikavao je deda Adolf sestru svoje pokojne žene.

„Sa mog se prozora bar nešto vidi, a kroz tvoj pendžer u Somboru ništa se i ne nazire od silne prašine“, odgovorila je tetka nabusito. Obratila se meni: „Drago dete, bronzani ban na konju, sa isukanom sabljom, pokazuje u pravcu tvoje bake Marije, to jest u pravcu Budimpešte“, saopštila je. Ispričala mi je da je ban Jelačić sa isukanom sabljom najveći i najslavniji hrvatski vojskovođa, koji je sve bitke protiv Mađara izgubio. (Bio sam ponosan što sam ga upoznao.)

Tetka Paulina je za sve i svašta imala opširna objašnjenja koja su bila ili dosadna ili ih nisam razumevao. Ophodila se prema meni kao da sam tog časa došao na ovaj svet pa mi je glava prazna kao „isušena bundeva“.

„Ovo je tramvaj, pokreće se na struju, jedinica vozi na Savsku cestu; ovo je konj, zapravo konj za vuču, a ima i konja koji se mogu jahati kao na spomeniku banu Jelačiću; ovo je katolička crkva, zovu je katedrala, sazidana je tada i tada... Ne, nećemo ulaziti, to nije naša božja kuća.“

„Tu stanuje neki drugi bog, a ne naš?“, upitao sam.

„Ne“, odgovorila je tetka, „Bog je isti ali smo mi drukčiji.“

Nisam je razumeo, ćutao sam, mislio sam pre će završiti, ali ona nije nikada prestajala da objašnjava i objašnjava: „Ovo je dubok tanjir za supu a ovo su plitki tanjiri, plavi je za meso a beli za mlečne proizvode. Nikada se ne sme stavljati meso na beli tanjir a sir na plavi, to je težak prestup, to nije košer.“

Deda Adolf pripoveda da Paulina ranije nije marila da li je hrana košer ili nije, s Bogom je bila na „vi“ (baš tako je rekao deda), s dužnim poštovanjem, ali uvek na pristojnom odstojanju. Kad je prešla u Zagreb i otvorila košer restoran, odjednom je postala pobožna. „Mora da bude pobožna kad ima košer restoran, inače bi je gosti napustili“, kaže deda.

„Ali ne“, rekla je majka, „tetka je košer restoran otvorila jer je pobožna, a vi ste, otac, danas nakrivo nasaden.“

Verovao sam majci, tetka Paulina je zaista bila pobožna. Svake subote palila je sveće i molila se pokrivši lice dlانovima, valjda da joj Bog ne vidi lice. Tetka bi rekla „mir i blagoslov tebi, šabat“ i onda bismo svi seli za sto. Nasred belog stolnjaka hale-hleb uvijen u dve pletenice, prekriven salvetom u znak poštovanja, da se hleb ne postidi što je „prvi blagoslov“ namenjen vinu, objasnila mi je tetka. Iza svećnjaka sa upaljenim svećama sela bi ona sa molitvenikom u rukama i maramom na glavi čiji su krajevi blago podrhtavali. To mi je bilo čudno, pa sam upitao da mi objasni *šta se to dešava*. „To anđeli šabata mašu krilima, a lepet njihovih krila stvara blagi povetarac. Zato krajevi moje marame podrhtavaju“ (objasnila mi je tetka, a ja sam joj verovao).

Košer restoran, u Palmotićevoj ulici, bio je uzana i veoma dugačka sala sa tridesetak stolova pokrivenih sveže uštirkanim, belim stolnjacima. Gosti su bili Jevreji, uglavnom samci, koji su se pridržavali strogih verskih propisa. Subotom su na ručak dolazile i čitave porodice na čuveni „Paulinin šolet“. Često su dolazili i nejevreji da se najedu jevrejskog pasulja, pripremljenog na bečki način. Kobajagi. (Uistinski – *šolet* je pripreman na somborski način, a pripremala ga je moja majka.)

Tetka Paulina me je često vodila na pijacu, kuda je išla sa dve služavke.

„Ovo su rotkve, moraš ih dobro oprati pre nego što ih jedeš. Ovo su krastavci... Ne, nisu kiseli, presni su, ali ja ću ih staviti u tegle i naliti sirće pa će biti kiseli. Ovo je kelj... Ne, ne, kelj nije kupus, samo liči na kupus, ali nije.“ Tetka je birala povrće, a služavke su ga trpale u velike košare. Nešto dalje nastavila bi (govorila je brzo, bez predaha, sa zagonetnim izrazom na krupnom licu), kao da saopštava strogo čuvane

tajne: „Ovo je guska, ona gaće, ovo je petao koji kukuriče, a ovo ćurka, ona ćurliče... Ne, ne mogu ti pokazati kako ćurliče, ovde ne, možda kod kuće. Ovo su žablji bataci, žabe žive po barama, one krekeću... Ne, bataci ne krekeću. Ovo su ribe, vidiš, ovde su rečne ribe, a ovde morske, a ovo su rakovi, valja zapamtiti da oni hodaju natraške.“

Odmah sam zapazio da nije rekla kako ribe govore (možda je zaboravila da kaže, a možda ne zna). To je bila prilika da je dovedem u zabunu.

„A kako ribe govore?“, upitao sam, najljupkije što sam umeo.

„One ne govore, ćute“, glasio je odgovor.

„Zašto ćute?“, upitah (nastavio sam sa pitanjima, u nadi da ću dobiti bitku). Tetka se začudo nije zbunila. Dobio sam odgovor.

„Ribe žive pod vodom. Kad bi govorile, voda bi im ušla u usta.“

Objašnjenje mi se dopalo, pa sam još isti dan u kuhinji rekao jednoj od kuvarica, najbrbljivijoj: „Zaćuti, ući će ti voda u usta.“ Kuvarice i servirke su se smejale i aplaudirale. „Mnogo je pametan“, govorile su. „Ima – *eces* na majku.“ Uspeh me je ohrabrio, pa sam svoj nastup ponovio u blagovaonici punoj gostiju. Za svoju žrtvu odabrao sam punačku ženu, sa velikim podvaljkom, tepsijastim grudima i bibavim ručicama, koja nije zatvarala usta čak ni za vreme jela. Uneo sam se u njeno okruglo lice i izgovorio čarobnu rečenicu, uz jednu malu dopunu: „Ućuti, ući će ti voda u usta, pa ćeš se zadaviti.“ Smejali su se svi za njenim stolom (osim nje, prirodno), pa onda za susednim stolom, a uskoro se ceo restoran orio od smeha. Bio sam zadovoljan svojim nastupom, trudio sam se i narednih dana da pokažem pamet i smisao za šalu. (To mi je uspevalo s promenljivom srećom, u svakom slučaju,

bio sam u središtu pažnje i to mi je godilo.) Svoj dar, nažalost, nisam mogao da razvijem u potpunosti jer je majka rešila da napusti tetka Paulinin košer restoran i da se osamostali. Nameravala je da otvori svoj privatni pansion sa domaćom kuhinjom, i samo za „ugledne goste“. Nevolja je bila u tome što je za taj poduhvat bio potreban „početni kapital“, koji moja majka nije imala. Ona, zapravo, nije imala ništa.

Moja majka je sačekala povoljnu priliku, kad je deda Adolf doputovao u Zagreb da zajedno proslavimo moj četvrti rođendan, izručila je pred njega sve što ju je „mučilo“ i zatražila pomoć. U gotovini. Ne mnogo, tek onoliko koliko je potrebno za početak. Deda je bez okolišanja izjavio: „Nemam.“

Deda Adolf je uvek imao puno para, samo što nikome nije davao, ni rado ni olako. Matija je bio jedini izuzetak, uvek je uspevao od svog oca da iskamči koliko mu je trebalo, s onim njegovim obaveznim „vratiću čim uzmognem“. Naravno, nije nikada uzmogao. „Svako mora sam da se snalazi“, govorio je deda. „Ni meni moj otac nije davao. Avanzovao sam bez ičije pomoći.“ Začudo, u Zagrebu, na moj četvrti rođendan, nije rekao majci uobičajeno „ne dam“, već kratko „nemam“. Majka nije navikla na takav odgovor.

„Kako to, nemaš?“, pobunila se.

„Feršpekulirao sam, eto kako“, odgovorio je nabusito deda, kao da je moja majka kriva što je sav imetak izgubio na berzanskim špekulacijama. Majka je sedela sa sklopljenim dlanovima u krilu ne progovorivši više nijednu reč. Čuti da joj voda ne uđe u usta, rekoš u sebi, ali sam se nasmejao glasno, kao i uvek na tu svoju šalu. Deda Adolf je pomislio da se smejem njemu i njegovom bankrotu, a budući da je bio nepredvidiv, umesto da se naljuti, on mi se pridružio u

smehu, glasno, bučno, „iz pune džigerice“, što bi rekla tetka Paulina. Podigao me uvis, pa me cmoknuo u obraz, što nisam voleo, jer me je njegova čekinjasta brada bockala. „Smešno, zar ne? *Donnerwetter!* Kako došlo, tako otišlo. Sve berze su bankrot, ceo svet je bankrot.“

„Šta ćeš da uradiš?“, pita ga majka. „Prodaću našu kuću, otplatiću dugove“, kaže deda, „od onoga što ostane kupiću na periferiji varoši kućicu sa baštom i voćnjakom. Ti znaš da je to odvajkada moj san.“ Majka se još uvek nada u povoljan obrt, pa pita: „Zar ti neće preostati nimalo gotovine?“ Deda priznaje: „Ostaće nešto malo, ali to moram dati Matiji.“ Majka se bori do poslednjeg daha: „Zašto njemu, a ne meni?“ Deda kaže: „Zato što je njemu novac potrebniji nego tebi. Konačno je rešio da se skrasi, ovde, u Zagrebu. Ta vest treba da te raduje, brat će ti biti u blizini, imaćeš na koga da se osloniš.“

Nisam primetio da se majka obradovala. „Šta će da radi ovde?“, pita. „Otvoriće radnju za popravku radio-aparata. Kaže da taj posao ima budućnost.“ Deda uvek mnogo veruje Matiji, a moja majka nikada. „Nisam znala da se Matija razume u radio-aparate“, kaže majka. „Ako je naučio da pilotira, naučiće i da popravlja radio-aparate. Važno je da se primiri. Dosta je vitlao kojekuda“ (zaključio je deda).

Kasnije te večeri, uz obavezni tetka Paulinin pretrponoćni tej od nane, majka je pitala dedu kako će živeti sam na periferiji varoši, brinući se, i ovog puta, više za svog oca nego za sebe. „Ne brini“, tešio je deda mamu, „snaći ću se. Ako ne mogu da izdržim sam, oženiću se. Evo, da pitam Paulinu, možda hoće da se uda za mene?“ Video sam kako mi šeretski namiguje, pa sam i ja namignuo, kobajagi, razumeo sam šalu. „Tražiš vatru na lanjskom ognjištu“, rekla je tetka, koja je sve shvatala ozbiljno. (Nije marila za šale i šegačenja.)

„Što, Paulina? Još si ti friška i zdrava kao riba“, začikavao je i dalje deda.

„Ja jesam, ali ti nisi. Mnogo si se zapustio otkad nema moje sestre. Pogledaj se koliko si pupav. Stomak ti počinje već od šije.“

„Ni ti, vala, nisi šibljika. Raširila si se kô furuna.“

„Za sebe sam dobra, a muž mi, Bogu hvala, ne treba. Radije ću da služim svoje goste za pare nego muža za džabe.“

„Znam da si uvek najvećma volela pare“, nasmejao se deda. „Da nisam izgubio novce, udala bi se ti za mene. Ljubila bi me, još koliko noćas.“

„Tako mi jedinog Boga, ne bih te poljubila ni kroz devet ponjava“ (priznala je tetka ljutito).

Tetka Paulina nije volela mog dedu. Zapravo, ona nije volela nijedno živo stvorenje koje nosi pantalone. Ja sam bio jedini izuzetak. Doduše, nosio sam kratke pantalone. „Muškarci su teške dangube“, govorila je mojoj majci. „Nalaze sve moguće izgovore samo da ne bi radili. Znaju jedino da dižu bune i vode ratove. Da nema nas žena, svet bi već odavno propao.“

Verovao sam da tetka Paulina zna šta govori.

Deda je otputovao, a majka nije dobila od njega ni cvonjak. „Dobro“, rekla je svom ocu, „daj sve pare Matiji, više ih nikada nećeš videti. Ja ću se sama snaći.“ I snašla se. Najpre se raspitala da li u Zagrebu postoji direktor banke jevrejskog porekla. Nije ga bilo. Onda je tražila direktora Srbina. Nije bilo ni takvog. Sve sami Hrvati i Nemci, plus jedan Slovenac. „Kao zrno žita u kukolju“, rekla je majka, obukla sivi kostim, koji je nosila samo u svečanim prilikama, našminkala se, namirisala, a mene obukla u „stajanje odelo“ (tako ga je nazivala, zato što je stalno stajalo u ormanu), pa smo pošli.

„Idemo u sinagogu?“, raspitivao sam se.

„Ne. Idemo kod bankara.“

„Šta je bankar?“

„To je trgovac koji prodaje pare.“

Znao sam da se za novac može sve kupiti, ali nisam imao pojma da se i novac može kupiti. Bio sam zadovoljan što ću saznati kako se kupuje novac.

Trgovac s parama nas je primio u svojoj radnji, koja je bila prostrana kao tetka Paulinina trpezarija. Rastom je bio niži, ćelavo teme sjajno, kao naviksano.

„Treba mi zajam“, rekla je majka, bez uvijanja. (Uvek je tako postupala. Odmah je prelazila na stvar.) Dalji razgovor je tekao ovako:

„Šta će vam zajam?“

„Nameravam da otvorim pansion.“

„Hotel?“

„Ne, bez kvartira. Samo hrana.“

„Znači, restoran?“

„Ne, pansion. Domaća kuhinja.“

„U stanu?“

„Da. Treba mi kapital da zakupim stan i da opremim kuhinju i trpezariju.“

„Ne zvuči uverljivo. Zašto bi se neko hranio u pansionu kad može da dobije jeftinu i raznovrsnu hranu u restoranu?“

„Zato, gospodine, što će moja hrana biti ukusnija i raznovrsnija. I još nešto. Dobiće toplinu doma.“

„I dalje ne zvuči uverljivo.“

„Jeste li oženjeni?“, upitala je majka iznebuha.

„Jesam, gospođo, i ne nameravam ponovo da se ženim.“

Majka se nasmejala i ja zajedno s njom, iako nisam znao razlog njene iznenadne veselosti. „Ne brinite“, rekla je, „ne prosim vas, već vas pozivam na nedeljni ručak, zajedno sa suprugom.“

Napisala je na cedulji tetka Paulininu adresu, zatim smo izašli iz bankarske radnje, ali novac nismo kupili.

U nedelju, trgovac novcem je došao na ručak, zajedno sa suprugom. Postavljeno je na dugačkom stolu „original bidermajer *aus Wien*“ u trpezariji prepunoj slika, ukrašenoj raznovrsnim cvećem po majčinom izboru. Ručak je služen po bačvanskom modelu, onako kako se negda jelo za baka Heleninom trpezom: predjelo, supa, međujelo, glavno jelo sa garnirungom i salatama, kompot, kolači. Posle ručka, ćelavi bankar je rekao mojoj majci: „Razumeo sam vas. Dođite sutra u moj ured da potpišemo ugovor.“

„Svi putevi za raj vode preko stomaka“, imala je običaj da kaže tetka Paulina, „vlasnica košer restorana“. To je bila životna filozofija i njene sestre Helene, moje bake, s tom razlikom što je njoj došla glave. Srećom, mojoj majci nije naudila, naprotiv, pomogla joj je da otvori svoj čuveni pansion. U početku nije bio čuven. Jedva se skupilo deset abonenata, kako je majka nazivala svoje goste. „Svaki početak je težak“ (što bi mudro rekao moj ujak Matija).

Majka je zakupila četvorosobni stan na Langovom trgu u višespratnoj zgradi, u čijem je dvorištu započinjao (ili se završavao) jedan od obronaka brdovite Šalate. Kroz prozor na mojoj sobi videla se pošumljena padina i delić livade preplavljen čarobnim šarenilom poljskog cveća. To je bio kindercimer, majčina soba se zvala šlafcimer, a između njih je bio salon. Duž sve tri sobe protezala se trpezarija, špajzecimer, u kojoj je bio dugačak trpezarijski sto, za kojim se udobno moglo smestiti više od dvadeset osoba. Kuhinja je takođe bila velika, prostrana, opremljena sa nekoliko štednjaka sa rernama i sa dva ledenjaka u koja je momak svako

jutro donosio sveže table leda. Na zidovima je u dugačkim nizovima bilo uredno okačeno posuđe: šerpe, lonci, zdele, tave, tepsije, tiganji, đevđiri, vrčevi, modle, vangle, tendžere, trenice i ribalice. Bilo mi je dopušteno da „smetam“ u kuhinji, pa sam brzo naučio kako se koja posuda zove (to je bila prva lekcija u životu koju sam naučio napamet).

Majka je pažljivo odabrala svoje pomoćno osoblje. Kuvaricu, sudoperu i servirku. U pansionu je radio samo jedan muškarac, odnekud sa dalmatinskih otoka, mršav i žilav, rastom visok, „misliš glavom će nebo provaliti“ (deda Adolf). Njegov je zadatak bio da obavlja sve muške poslove, da donosi hranu i piće, odnosi đubre, da mene nosi „na krkače“ i da kuvaricu i servirke „štipa“.

Abonenata je u početku bilo deset, kasnije još deset, onda još pet, a majka je tada rekla „sad je dosta“, i više nije primala pretplatnike. Oni su ipak dolazili, tražili su da ih majka primi, vanredno, izuzetno, donosili su pismene preporuke, od tetke Pauline, od majčinog mesara i bakalina, iz Židovske općine, čak i od vrhovnog rabina, iako hrana u majčinom pansionu nije bila košer. „Ko hoće da jede košer, neka se hrani kod moje tetke“, govorila je majka. „Kad budem živela u Palestini, ješću košer hranu, a dotle, kao sav ostali svet. Verujem da će mi Bog oprostiti.“ Kad je neko mesto za trpezom ostalo upražnjeno, našlo bi se više kandidata za praznu stolicu. Onaj koga je izabrala hvalisao se po gradu kako je uspeo da se ubaci „na kost kod lepe Somborkinje“.

Kućni red je bio veoma strog. Kada bi baka Helenin veliki zidni sat od mahagonija otkucao jedan, majka bi udarila u gong, koji je dobila na poklon od dede Adolfa, njegov doprinos majčinom pansionu (u čiji finansijski uspeh nikada nije verovao), i ručak bi počeo. Ko je zakasnio, mogao je samo da se uključi u „meni“, nije imao pravo da traži naknadno

posluženje. Posle ručka služena je kafa uz konjak ili čaj sa rumom. Tek je tada dozvoljeno da se pripali cigareta ili lula. Do tog trenutka pušenje je bilo zabranjeno. Za vreme ručka za trpezom se razgovaralo tiho, gotovo šapatom, a onom koji bi se zaboravio i glasno opsovao majka je istog dana „izdala pasoš“ (dedina zavrzlama). „Ovde vlada tišina kao u operacionoj sali“, rekao je jedan od majčinih abonenata, hirurg bolnice na Šalati.

Nisam nikada bio u operacionoj sali, a u majčinoj trpezariji čuo se samo njen glas. To su bila kratka, odsečna naređenja servirki i kuvarici, ponekad i abonentima. Jedino meni nije izdavala naređenja. Nije nikada govorila šta moram da uradim, već šta bi trebalo da učinim. „Moj zlatni dečak biće tako dobar pa će sada otići u kupatilo da opere ruke.“ Ili: „Moj dobri mališan biće tako poslušan pa će otići u svoju sobu da spava.“ Bez obzira na to što je majka prema svima, osim prema meni, bila stroga, svi su bili zadovoljni. „Vi ste prava čudotvorka, čarobnica, kraljica kuhinje“, govorili su.

Bio sam ponosan što je ona moja majka. Kad sam išao s njom ulicom, držeći je čvrsto za ruku, najradije bih viknuo prolaznicima: „Gledajte, to je moja majka, ona je čarobnica, kraljica kuhinje.“ Nisam to uradio nikad, iako sam želeo, znao sam da bi se ona mnogo naljutila.

Majčini abonenti bili su ugledni dobrostojeći samci, sve ljudi sa jakim titulama, ili, kako deda Adolf jednom reče, „uglađeni gurmani i sitni štreberi“. Svi muškog roda, osim gospođe Velinke, iako je i ona nalikovala na muškarca. Govorila je dubokim glasom, nosila pantalone, često je oko vrata vezivala kravatu, a kosa joj je bila kraće podšišana nego moja. Dimila je na dugačku muštiklu, a deda Adolf je govorio, „duži cigaršpic nego stvor“. Bila je tako niskog rasta da su joj morali podmetati dva jastuka da bi mogla sedeti za trpezom. Nosila

je prezime Kon, ali nije bila Jevrejka već prava Srpkinja, bivša učiteljica rodom iz Bezdana. Bila je udata za bogatog jevrejskog trgovca drvenom građom iz Zagreba, Alberta Kona, ali ne zadugo. Posle razvoda kupio joj je lep stan u Zvonimirovoj ulici, blizu Maksimira, i obezbedio joj nastavničko mesto u građanskoj školi. „Sa muškarcima se lepo izlazi na kraj, pre venčanja i posle razvoda, muka je snaći se u međuvremenu“ (izjavila je povodom svog slučaja gospođa Velinka).

„Meni muškarci nisu potrebni, ne bih imala ništa protiv da izumru kao dinosaurusi“, rekla je tetka Paulina. Nije se s Velinkom složila.

Gospodin Albert je povremeno izvodio svoju bivšu ženu i svoju majku u operu, ili na skupe koncerte, a meni je često davao novčić koji su zvali „banka“, a ja sam srećan ubacivao banku u svoju „šparkasu“. Čuo sam jednom kako kaže majci: „Velinka je divna osoba! Nikada nisam čuo nekog da psuje tako sočno kao ona. Oborila me s nogu... Nažalost, nisam mogao da podnesem dim koji stalno kulja kroz njena usta i njen nos. Vi ne pušite, draga Tereza? Da l' biste se udali za mene? Imam tri kuće u gradu, jednu bih odmah prepisao na vaše ime.“

„Gospodine Kon, ja sam se jedared udavala i toliko mi je dosta za ceo život. Ako bih se ponovo udala, u nekom drugom životu, samo bih vas izabrala.“ To je rekla, a meni je krišom namignula. Već sam naučio šta taj mig znači: sad sam slagala, al' ne mari, to je bila samo mala „huncutarija“. Kad je čula za tu prosidbu, gospođa Velinka je rekla svom bivšem mužu gledajući u njega podsmešljivo (onako s boka, kako je samo ona umela): „Baš si ti veliki šmokljan, Albi. Na udicu hoćeš vučicu da hvataš.“

Gospođa Velinka Kon obožavala je svoju majku i svoju kuhinju. „Ovo je carska kuhinja“, grmela je, „a ona je carica

Terezija. Samo što više vredi od one prave carice, jer je lakše upravljati državom nego kuhinjom.“ Svejedno, uprkos njenoj prevelikoj ljubavi prema mojoj majci, ni tetka Paulina ni deda Adolf nisu je mnogo cenili, govorili su da je „torokuša koju ne bi nadlajalo ni sto pasa“, „svojom jezičinom mogla bi biti uzor prvoj piljarici kupusinskoj“.

Nije važno, ja sam bio njen miljenik. Doduše, bio sam miljenik svih majčinih abonenata. Recitovao sam, pevao, pričao viceve koje sam naučio od gospođe Velinke, i glumio, uglavnom nespretnog klovna.

Moja najomiljenija tačka bilo je tumačenje boja i mirisa cveća. Tu sam veštinu naučio od majke, koja je u „Leru“ imala veoma važan nastavni predmet, „Cveće u bašti i u kući“. Znala je sve „o tim ljupkim i nežnim stvorenjima“, kako ih je nazivala, a svoje znanje prenosila je na mene. Trpezarija je bila prepuna cveća, a ja sam išao od jedne vaze ili saksije do druge i govorio: „Narcis, zaljubljen u sebe, miris mu je tužan; hortenzija, kineska ruža – miriše na vetar; kamelija, ruža japanska – uvek pospana; ciklama – elegantna dama zagonetna mirisa; hrizantema – zimska ruža; ruzmarin – miriše na more, pa ga zovu i morska ruža.“ Jednog dana profesor maternjeg jezika u Prvoj muškoj gimnaziji, uvek strog, postavi mi pitanje: „Reci nam koji cvet, veoma retko, ima crne laticе? Ako odgovoriš, daću ti srebrnjak.“ Odgovorio sam bez kolebanja: tulipan. „Tačno“, uskliknuo je profesor i tutnuo mi srebrnjak u ruku. Za stolom su svi aplaudirali i vikali „bravo“, a gospođa Velinka je rekla: „Videćete, upamtite to! Od njega će postati glumac, pisac... Ili tako nešto.“

Tada još nisam znao šta je pisac, ali glumce sam već viđao u kazalištu, a jednog sam poznavao i lično, bio je abonent u majčinom pansionu. „Biće glumčina, kad vam kažem“, sekundirao je glumac gospođi Velinki. „Ja imam nos za te stvari.“

Imao je zbilja čudesan nos, kao krompir: debeo, džombast i crven kao cvekla. (Cveklu, uistinu, nikako nisam voleo, a glumac mi se dopadao.)

Za majčinom trpezom sedeli su još: visoki činovnik u ministarstvu, ne znam kom, veletrgovac ili „trgovac ala groso“ (tako je sam sebe predstavljao), već pomenuti profesor maternjeg jezika, koji je moje ekavsko narečje neprestano ispravljao u ijekavsko. Lekar, novinar, advokat (koji „meće i skida s vešala“, kako za njega reče gospođa Velinka), i nekoliko studenata iz boljestojećih porodica. Jedini Srbin među abonentima bio je oficir, u činu pukovnika, prav u hodu, s jakim, istaknutim vilicama. Umeo je lepo da priča i da se šali, ali u prisustvu moje majke vazda je ostajao nem i ukočen. Za stolom su bila i dva stranca. Prvi je bio diplomata iz Budimpešte, s kojim sam razgovarao na mađarskom na opšte divljenje, dok drugi beše hirurg iz Beča, koji je kao gost držao predavanja na Medicinskom fakultetu. Bio je Jevrejin, zvao se Grinvald, što na nemačkom znači „zelena šuma“. Kosa mu je stvarno bila kao šuma, samo ne zelena, već crna i grgurava. Bio je visok, prefinjenog lica. „Lep čovek“, rekla je za njega gospođa Velinka, „rado bih s njim išla nasamo u zelenu šumu.“ Gospodin Grinvald je bio veoma ljubazan prema svima (jedino je njegovo lice bilo strašno zabrinuto). Primetio sam da moja majka s njim radije razgovara nego sa ostalim gostima, da je prema njemu mnogo uslužnija.

Jednom je majka pozvala gospodina Grinvalda na večeru, i tada sam čuo da govori čudno, iskidano, kako ranije za zajedničkom trpezom nije nikad činio: „Milostiva gospodo, u velikoj smo opasnosti, na pragu smo teške nesreće. Pripremaju se ružne stvari... Oni su nemilosrdni. Zli... Nikoga neće poštediti.“

Nisam razumeo ko je u opasnosti i ko su oni nemilosrdni, ali po glasu i celokupnom držanju gospodina Grinvalda zaključio sam da je ta opasnost veoma velika i veoma ozbiljna. „Mislim da se treba što pre iseliti u Ameriku“, rekao je gospodin Grinvald. „To je za nas jedino bezbedno mesto, kako ja to vidim i naslućujem. Udajte se za mene i pođite sa mnom u Novi svet. Vama i vašem detetu mogu da obezbedim miran i bezbrižan život.“

Majka se tužno osmehnula i taj tužan osmeh ni sutradan nije silazio s njenog lica. „Gospodine Grinvald, hvala vam na velikodušnoj ponudi“, rekla je, „ali ja ne mogu i neću da se udajem, premda vas izuzetno poštujem i niste mi strani.“ Ovog puta mi nije namignula. Ne znam šta je posle bilo, zaspao sam u majčinom krilu. Posle nekoliko dana doktor Grinvald je otputovao. Tako moja majka nije postala „gospođa Zelena šuma“, a ja nisam otišao u Novi svet.

Moja Dadi je izašla iz izloga radnje sa igračkama u Jurišićevoj ulici. Viđao sam je tamo često. U izlogu je bilo mnogo lutaka, ali ja sam zapazio baš nju. Imala je na sebi mnogo šarenih podsuknji, majka ih je nazivala „unterok“. Možda deset, možda i više. Glava joj je bila zabrađena jarkocrvenom maramom, tako da joj kosu nisam mogao videti, dok je bluza bila izvezena koncima u svim mogućim bojama i ukrašena srebrnim dugmićima. Pitao sam majku ko je ona. „Totica“, odgovorila je. (Više puta sam čuo dedu Adolfa kako kaže: „Igra kao Totica na tanjiru.“)

„Ko je Totica i zašto igra na tanjiru?“, upitao sam, a majka me je obavestila: prvo – da Totice ne igraju na tanjiru. Drugo – da su to Slovakinje. Ja sam se dalje raspitivao ko su Slovakinje,

a majka je kazala: „Ne postavljalj suvišna pitanja.“ Tako nisam saznao: ko su Slovakinja i zašto su one Totice.

Onda, jednog vrelog letnjeg dana, Dadi je izašla iz izloga i došla kod nas. U deset unteroka, u šarenoj „rekli“ (tako je majka nazivala bluzu), zabrađena crvenom maramom. Na nogama bele, vunene dokolenice i crne, lakovane cipelice na kopčanje. U ruci kartonski kofer kakav je imala i majka kad smo stigli na zagrebački kolodvor. Stajala je zbunjeno u pred-soblju, baš kao i moja majka na peronu kolodvora. Gledala je u vrh svojih lakovanih cipelica. „Jesi li dobro putovala?“, upitala je majka. Nije odgovorila, samo je klimnula glavom. I to više puta. Pomislio sam, ne ume da govori, što je prirodno, jer lutke ne govore. Onda je majka upitala: „Jesi li gladna?“ Opet je odmahнула glavom. Majka pita: „Žedna?“ Odmahivanje glavom. „Nije ti vrućina?“, čudi se majka, a lutka, odjednom, progovori: „Mislim da nije, a možda i jeste.“ Bio sam iznenađen što ipak ume da govori, iako je to bio čudan govor, više je ličio na pevanje. To mi je bilo veoma smešno pa sam se glasno nasmejavao i rekao: „Mama, ta lutka peva“, a majka je rekla: „Idi, igray se.“ Zatim je uhvatila lutku za ruku i odvela je u kupatilo.

Igrao sam se voza. Ja sam bio lokomotiva i mašinovođa i svi vagoni zajedno sa putnicima. Vozili smo se na more. Nisam znao gde je more niti kako izgleda, ali pretpostavljao sam da je tamo lepo. Tetka Paulina je često govorila da jedva čeka da ode na more da se ljudski odmori. Jednom je rekla i mojoj majci: „Što ne pođeš sa mnom na more? Prijalo bi i tebi i detetu“, a majka je odgovorila: „Ove godine ne mogu, nisam u stanju da priušt看 sebi taj trošak.“ Ja sam bio u stanju „da sebi priušt看 trošak“. Ništa me nije koštalo. Vozio sam prugom kroz trpezariju, salon, majčinu sobu i kuhinju, pa opet nazad. Zastajkivao na stanicama, to jest „kolodvorima“,

putnici su silazili sa voza, peli se u vagone, a ja sam zviždao i tutnjao dalje. Skoro smo stigli na more, kad sam čuo majčin glas: „Dodi ovamo.“ Dokloparao sam u predsoblje, šišteći i pišteći, a onda sam se ukopao u mestu. Voz je stao i nestao. Pored majke, pred vratima kupatila, stajala je prelepa devojka. Kosa svetloplava, upletena u dve dugačke kike, lice rumeno, kao da je naslikano. Prepoznao sam je. Bila je to Snežana koja je pobegla od zle maćehe i živela u dubokoj šumi među patuljcima, a sada je odevena u majčinu šarenu letnju haljinu a na nogama ima majčine sandale. Oči joj nisam video – držala je pogled stalno oboren. Po tome sam je po drugi put prepoznao. Bila je to Totica iz izloga, ovog puta bez podsuknji, bez marame i lakovanih cipelica na kopčanje. Hteo sam da pitam majku da li je to lutka iz izloga, ali ona me je preduhitрила: „Dušo, od sada je ona tvoja dadilja.“

Nisam znao šta je dadilja, hteo sam da pitam, ali tog trenutka Totica je podigla svoj pogled i uperila ga u mene, a ja sam zanemio. Oči su joj bile tamnoplave, kao cvet nezaboravka, kao dragulj u majčinom medaljonu. Zagledao sam se zadivljeno u njene oči, primetivši u njima čarobne iskrice koje su svetlucale kao daleke zvezde. Osmehnula se prvi put otkako je izašla iz izloga sa igračkama, i ispružila obe ruke prema meni. Ja sam joj pritrčao i zagrlio je oko nogu, nisam joj dosezao ni do struka, a ona me čvrsto prigrllila. Zapahnuo me miris zumbula. Bio je to miris koji sam voleo najviše na svetu. I moju dadilju, moju Dadi, počeo sam da volim najviše na svetu. Da je volim „svim srcem“ (kao što je majka govorila kad mi je pričala bajke o prinčevima i princezama), „da je volim za ceo život, uvek i zauvek“.

Moj raj je bio potpun. Majka je bila samo moja već odranije, a sad je i Dadi pripadala samo meni. Beše moja Dadi, jedino moja. Bili smo zajedno neprestano, danonoćno. Zajedno

smo spavali, jeli, kupali se, zajedno išli u duge šetnje. U početku, Dadi me je vodila na dečja igrališta, na Šalati, ili u parku na Zrinjevcu. Deca su se igrala a Dadi mi je govorila: „Hajde, pitaj ih hoće li da se igraju s tobom... Pitaj ih slobodno.“ Ja sam odmahivao glavom. Rekao bih: „Više volim da budem samo s tobom. Nemoj više da me vodiš u tu gužvu.“

Dadi me je poslušala. Šetali smo, ili se igrali, samo nas dvoje, prevrtali se u travi, pevali, a ponekad sedeli na klupi. Zagrljeni u tišini.

Prokrstarili smo sve parkove, na Šalati, Tuškancu, u Maksimiru, lunjali ulicama, razgledali izloge, ulazili u radnje. Prodavačice su nam se smeškale, raspitivale se za moje ime, a ja sam izgovarao čas jedno, čas drugo ime, ono koje mi je prvo palo na pamet. Dadi se smejala, uživali smo. Jedan kondukter u tramvaju nije hteo da nam naplati karte, rekao je: „Anđeli se voze besplatno.“

Zimi smo se sankali na padinama Šalate, ili smo kod kuće, u toploj sobi, čitali knjige, najradije od svih *Zvezdano nebo*, koje sam dobio na poklon od profesora maternjeg jezika. Naučili smo imena sazvežđa koja se lako pamte, kao i nazive najsjajnijih zvezda. U vedrim noćima posmatrali smo nebo i otkrivali na njemu sazvežđa i zvezde. Mnogima smo znali imena, a za neke smo sami izmišljali. Za nas dvoje nebo je bila knjiga raznovrsnih priča u kojima žive bogovi i heroji drevnih vremena. Andromeda, Kasiopeja, Persej, Pegaz, Herkul. Najlakše smo se snalazili sa imenima životinja. Veliki i Mali medved, Orao, Labud, Lav, Žirafa. Znali smo i imena najvećih zvezda, trudeći se da ih pronađemo u zvezdanoj prašumi: Sirijus, Regulus, Rigel, Antares, Deneb i crvenkasti Betelgez, zvezda kojoj sam nadenuo ime Ruža nebeska.

Čim bi osvanuli prvi sunčani dani, išli smo u zoološki vrt. Ja sam Dadi pokazivao svoje znanje o životinjama koje

sam stekao od sveznajuće tetke Pauline. Sve sam ih pozna-
vao. Rikao sam kao lav, smejao kao hijena, zavijao kao vuk,
meketao kao koza, tulio kao tuljan. Dadi se zacenjivala od
smeha, tako da su joj tekle suze niz obraze. Bio sam srećan
što mogu da uveseljavam moju Dadi.

Najradije smo odlazili u Botaničku baštu, blizu Glavnog
kolodvora. Obilazili smo staklene bašte, a ja sam ushićeno
tumačio miris i govor cveća. Da bih očarao Dadi što više,
izmišljao sam im nova svojstva. Đurđevak je mirisao na
proleće; dan i noć je imao latice od kadife; tulipan od baršuna;
kamelije, mekane i nežne, mirisale su na anđele; šafran na
majčinu kuhinju; a zumbul, govorio sam, zumbul najviše
volim jer miriše na moju Dadi. Ona me je dizala uvis, oba-
sipala me poljupcima, a ja sam je grlio i šaputao zaljubljeno:
„Ti si moj zumbul, moja 'hijacinta', moje mirisno cveće, moj
dragi kamen.“

Voleo sam moju Dadi, a ona je volela mene. Bila je to
obostrana ljubav, iskrena, čista, koja nije težila da poseduje
i vlada. Bila je lišena strasti, nije priznavala ni ljubomoru,
ni sumnju, nije padala u iskušenje da izneveri. Nije mogla
da potamni, da oslabi, da iščezne, ni da bude osuđena na
zaborav: „To je ljubav koja traje zauvek“ (govorila je majka),
„kratka u životu, večna u snovima.“

Noć uoči preokreta sanjao sam dedu Josefa. Sedeo sam
na obali velike reke, zagledan u vodu koja je valjala mrtvo
lišće. Osećao sam miris vlage i ukus vodenih kapljica koje
je vetar donosio na obalu. Još izdaleka primetio sam čamac,
zatubasti alaski čun. Plovio je sredinom reke, nošen maticom.
U njemu je sedeo deda Josef. Nisam mu video lice, telo mu
je bilo zgrčeno, glava pognuta, lice skriveno među kolenima.
Ipak, ja sam znao da je to deda Josef. Kada je čamac stigao
do mesta na kom sam sedeo, deda Josef se naglo ispravio,

podigao glavu i pogledao u mene. Prepoznao sam njegov pogled (iako mu nikada ranije nisam pogledao u lice). Trajalo je kratko, svega tren, možda manje. Svejedno, jasno sam video da je dlanom desne ruke pokrio čelo, a onda je čamac iščezao. Nestala je i reka skupa sa mrtvim lišćem. Nestao sam i ja.

Ujutru, za doručkom, rekao sam majci.

„Sanjao sam dedu Josefa, na alaskoj šajci. Tako deda Adolf naziva ribarski čamac. Na velikoj reci koja valja mrtvo lišće.“

„Otkud znaš da je to bio deda Josef? Ti ga ne poznaješ“, rekla je majka.

To je bila istina, ipak, uporno sam ponavljao.

„Siguran sam da je to bio deda Josef. Siguran sam...“

Majka je uvek bila sa mnom strpljiva. „Sine, ni ja ga nisam videla. Kad sam se udala za tvog oca, on je već otišao“, rekla je.

„Da li je otišao na čamcu?“, upitao sam.

Majka se prvo zbunila a onda se osmehnula i odgovorila.

„Ne znam, niko ne zna kako se tamo odlazi.“

Iako je rekla „tamo“, znao sam na šta misli. Mislila je na drugi svet, kuda je otišla i baka Helena. Još onda, davno, u Somboru, pitao sam dedu Adolfa da li će se jednog dana baka vratiti. „Odande se niko nikada ne vraća“, odgovorio je. Tetka Paulina mi je nedavno rekla da deda Adolf ne zna ništa i da nije istina da se baka Helena neće vratiti. „To će biti onda“, objasnila je, „kad Mesija dođe, a anđeli nebeski zatrube da objave Strašni sud.“ Više sam verovao dedi Adolfu nego tetki Paulini (dedu sam razumeo), zato sam se tog jutra odlučio da saopštim majci i da joj objasnim: „Ja nisam rekao da se deda Josef vratio sa onog sveta. Ja sam rekao da sam ga sanjao.“

„U redu, slažem se“, reče majka. Rasprava beše okončana.

Tog jutra Dadi je ozdravila. Tri dana je bila bolesna, kašljala je, šmrkala i kijala, majka je rekla da se prehladila jer je jela sladoled. To nije bilo tačno, zato što sam i ja jeo sladoled

pa se ipak nisam prehladio, ali o tome sam pred majkom ćutao. Tih dana Dadi i ja nismo izlazili iz kuće. Nisam žalio zbog toga, napolju je bilo hladno, vlažno, maglovito, duvao je i jak vetar. (Noću je zavijao kao hijena u zoološkom vrtu.) Zahvaljujući snažnim naletima vetra, oblaci su se raspršili, nebo se razvedrilo, pa je osvanuo prelep prolećni dan. Dadi je rekla da se oseća bolje i da bismo mogli da izađemo u šetnju. „Hajdemo u zoološki vrt“, predložio sam čim smo izašli. „Ne, nećemo daleko, da se ne zamaramo...“, rekla je Dadi i odmahнула glavom. Popeli smo se na Šalatu, sunce je već uveliko odskočilo, blještalo je i žarilo pa smo rešili da potražimo „našu klupu“. Ona je bila na sporednoj stazi, zaklonjena žbunjem jasmína. Voleo sam tu klupu koju smo nazivali „našom“ zbog mirisa jasmína i vidika koji se otvarao sa vrha padine, koja je započinjala gotovo od same ivice staze i strmo se spuštala do dna brežuljka.

Na klupi je već sedeo naš poznanik, mladić razbarušene smeđe kose i plavih očiju. Već dugo smo ga sretali (našao bi se, slučajno, baš tamo gde smo se mi šetali). Najčešće je sedeo sa nama, a ponekad nas vodio u poslastičarnicu na kolače i sladoled. Ispričao nam je da je student i da je Slovak, kao i Dadi, pa su razgovarali na slovačkom jeziku, otegnuto kao da pevaju.

Ostavio sam ih tog dana, udubljene u razgovor, da sede na našoj klupi. Pustio sam ih da pričaju, a ja sam pošao u obilazak područja koje je trebalo odbraniti od napada Indijanaca. Bio sam konjički kapetan, predvodnik čete hrabrih konjanika, pa sam odjahao da vidim ne krije li se u žbunju neko od opasnih crvenokožaca. Nije bilo nikog, bilo je mirno. U dnu litice video sam šetače kako laganim hodom prolaze pošljunčanom stazom. Onda sam na samom rubu padine primetio cvet. Usamljeni cvetić zvonastog oblika, ljubičaste

boje. Šta bi to moglo da bude? – upitah se. Možda bih ga po mirisu prepoznao, pomislih, pa odlučih da mu se približim, da ga izbliza osmotrim i pomirišem. Kako? Ivica padine, uz celu dužinu staze, bila je obrubljena zaštitnom ogradom koju nisam mogao da prekoračim. Kao iskusni konjički kapetan pažljivo i temeljno sam ispitao ogradu, pa ustanovih da je na jednom mestu oštećena. Dve uspravne letve bile su polomljene. Trebalo je otvor na ogradi samo malo proširiti da bih se provukao na drugu stranu. Našao sam se na rubu litice.

Nisam imao nameru da uberem cvet, već samo da ga pomirišem, da mu po mirisu odredim ime i poreklo. Sagnuo sam se, povio se, malo, sasvim malo, zatim nešto više i još više, zapahnuo me zadah truleži i onda sam poleteo prema nebu. Leteo sam raširenih ruku sa lakoćom koja me je zadivila, nikada do tada nisam leteo. Osim u snu. Nebo se obrnulo, spustilo se dole, dok je zemlja odskočila uvis. Video sam kratko podšišanu travu, cvetove maslačka i osetio oštar miris zemlje. Pokušao sam da odgonetnem tajnu, kako je zemlja odletela u nebo, kad se ponovo vratila na svoje mesto a nebo na svoje, i tako naizmenično. Čas je nebo bilo gore, čas dole, a ja sam čas leteo prema njemu, čas prema zemlji. Video sam žute cvetove, a odmah zatim pramenove oblaka kako se preganjaju po nebeskom svodu, pa opet travu i cvetove. A onda sam video dedu Josefa kako sedi u ribarskom čunu što ga nosi voda, prepuna mrtvog lišća, video sam dvorište u našoj kući na Apatinskom putu i baku Helenu kako sedi na klupi bez naslona; „ne boj se, mili moj, ne boj se“ (čuo sam je kako govori), i ponovo sam video čamac i dedu Josefa kako naglo okreće glavu prema meni i stavlja dlan na čelo. Kao da mi je rekao: „uradi tako“, a uistinski nije ništa rekao. Stavio sam dlan desne ruke na čelo, sledećeg trenutka prestao sam da letim. U dnu padine, stena je čekala. Stajala je na tom mestu,

vekovima, ukopana u zemlju, ne pomerajući se (čekajući na mene). Jedino joj je vrh virio iz zemlje, čvrst, ogoljen, sa šiljcima kao pipcima koji vrebaju svoj plen. Šiljak, namenjen meni, oštar kao svrdlo, probio je dlan, između kažiprsta i srednjeg prsta, otupivši svoj udarac u glavni cilj – u moje čelo. Vrh šiljka je razderao kožu i zaustavio se neposredno ispred čeone kosti. Ponovo sam poleteo. Ovoga puta u tamu.

Sanjam. Snovi su jasni, izoštreni, dok je stvarnost zamućena, sva u nejasnim, razlivenim obrisima. Trčim, zajedno sa mojom Dadi, preko livade. Trava je visoka, dopire mi do grudi, zelena je i meka, miriše na rosu, na prolećno praskozorje. Dadi me drži za ruku, steže je čvrsto, toliko snažno da me boli.

Ležimo na livadi, posmatramo nebo. Sunce je u zenitu, blješti, svetlost me zaslepljuje, pali mi oči. Zatvaram ih, sunce i dalje žari. Čujem majku kako mi govori: „Otvori oči! Otvori oči!“ Otvaram oči. Nebo iznad moje glave nije više plavo, već blještavobelo.

Ležim u svom krevetu. Glava mi umotana u debeli povez, desna ruka takođe. Ruka boli, slepoočnica otkucava časovnik. Plafonjera blješti sa tavanice. Pokušavam da kažem: „zaklonite sunce“, ali ne čujem svoj glas. U vidokrug ulazi majčino lice. „Da li te boli, anđelu moj?“, pita. Jedva raspoznajem njen glas. Pored nje stoji nepoznat čovek. Tamne oči, guste obrve, veliki nos, usne razvučene u širok osmeh. Celo se lice smeje. I usta i oči i nos. Kaže: „Zdravo, mališa. Učio si da letiš, je li?“ Hoću da pitam majku ko je to, ali jezik ostaje nepokretan, samo se usne bezglasno pomeraju. Majka me ipak razume. „To je čika Andrija. Odneo te u ambulantu, a posle previjanja dovezao kući.“

Spavam. Sanjam nebo, ali ne plavo, ni belo, već tamno nebo posuto zvezdama. „Pričaj mi o Andromedi“, kažem Dadi. Ona sedi pored mene, gleda u nebo, pruža ruku prema zvezdama, kao da želi da poleti prema njima. „Volela bih da budem zvezda, da večno lutam po nebeskom beskraju“, kaže, a ja se smejem, jer je to što je rekla luckasto. Kroz smeh, kažem: „Dadi, ti ne možeš da budeš zvezda. Ti nisi Andromeda.“ Ona me miluje po kosi i ponavlja: „Jesam, jesam...“ Polažem glavu na njene grudi. „Pričaj mi, pričaj mi...“

Ležim u krilu moje Dadi, a ona mi čita iz knjige *Zvezdano nebo*, po ko zna koji put: „Andromeda je bila kći moćnog kralja Kefeja. Njena majka, kraljica Kasiopeja, bila je toliko ponosna na lepotu svoje ćerke da se stalno hvalila njome, tvrdeći da je Andromeda ljupkija i od morskih nimfi. Nimfe je to naljutilo i one se požale svome ocu, Posejdonu, bogu mora. Posejdon se razbesni, pa zarije svoj trozubac u talase i stvori grozno čudovište Kita. On nasrne na zemlju kralja Kefeja ostavljajući za sobom užas i pustoš. Kralj zatraži savet od mudraca, a oni mu rekoše da svoj narod može izbaviti jedino ako ćerku Andromedu veže lancima za stenu i ostavi je kraj morske obale da je rastrgne i proždere čudovište. Kralju je bilo veoma teško i bio je veoma nesrećan, a Andromedu odvedoše do morske obale, okovaše je lancima za stenu i ostaviše je da sačeka dolazak čudovišta...“

Budim se. Sve vidim jasno. U sobi nema nikog, vrata su širom otvorena. Lep dan. Kroz otvoren prozor naziru se razlistale krošnje na padinama brežuljka. Iz susednog salona čujem glasove. Najpre nervozan, dubok glas gospode Velinke, a onda glas moje majke.

VELINKA: Sramota! Ovde je našla da razvije barjak. A ja sam njenim roditeljima garantovala da ću je paziti.

MAJKA: Nisi ti kriva, Velinka.

VELINKA: Naravno da nisam ja kriva, već ta šmizla. Zato i želim da je vratim kući, da opet ne napravi neku glupost.

MAJKA: Neće. Obećala mi je.

VELINKA: Više joj ne verujem, pa da metne dušu na dlan.

Čujem i tetku Paulinu. Prirodno, i ona je tu.

PAULINA: Ni ja joj ne verujem. Muškarci zuje oko nje kao muve oko meda, a ona je glupa, sve im veruje. A šta ćeš onda?

MAJKA: Nije glupa, sigurna sam. Ako se ponovo tako nešto desi, videću šta ću i kako ću.

DEDA ADOLF: Vizavi čega za tu balavicu da odgovaraš? Nije rezon...

Deda Adolf ovde, u Zagrebu? Otkad? Nema sumnje, to je on, osećam oštar miris duvana iz njegove lule.

VELINKA: Nije rezon, dabome. Neka njeni roditelji trljaju glavu. Najbolje da odmah ode.

MAJKA: Ako ode, ostaću bez dadilje.

DEDA ADOLF: Naći ćemo drugu. Daj ti njoj pasoš, *aber sofort*.

MAJKA: Ali, otac, dete je obožava, teško će podneti njen odlazak.

VELINKA: Ta mani, dete ko dete. Časkom će je zaboraviti.

Više ništa ne čujem. Otišli su? Ili samo ćute? Zatvaram oči. „Moja Dadi, moja Dadi“, ponavljam pet puta, deset puta. Ponovo spavam. Sanjam more, ono je tamno, kao latice crnog tulipana. Šišti, grmi, tutnji. Izranja čudovište. Ne vidim ga jasno, ali znam da je ogromno i strašno, da je to Kit, koga je stvorio bog mora. Izlazi na obalu, upućuje se prema steni za koju je lancima vezana prelepa Andromeda. Prepoznajem u njoj svoju Dadi. Čudovište se ustremľjuje na nju. Vičem: „Dadi, Dadi, Dadi!“

Čujem svoju Dadi: „Tu sam, anđele moj, tu sam“, kaže i naginje se nad moj krevetac. Oči su joj vlažne, krupnije